

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته: تفسیر و علوم قرآن

عنوان پایان نامه:

نقش ایمان به آخرت در تاب آوری روان شناختی از دیدگاه قرآن کریم

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین مصطفی کریمی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمدناصر سقایی بی‌ریا

دانش پژوه:

محمدجواد سقایی بی‌ریا

آذر ۱۳۹۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته: تفسیر و علوم قرآن

عنوان پایان نامه:

نقش ایمان به آخرت در تاب آوری روان شناختی از دیدگاه قرآن کریم

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین مصطفی کریمی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمدناصر سقایی بی‌ریا

دانش پژوه:

محمدجواد سقایی بی‌ریا

آذر ۱۳۹۶

تقدیم بہ

سہ لوکب آسمان آخرت باوری و تاب آوری

فاطمہ زہرا، زینب کبریٰ علیہا السلام

وفاطمہ معصومہ علیہا السلام

کلیه حقوق این پایان‌نامه، اعم از چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری، ترجمه، اقتباس و... برای مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام محفوظ است. نقل مطالب، با ذکر مأخذ بلامانع است.

تَشْکَر و قَدَر دانی

خداوند متعال را به خاطر موفّقیت بر نگاشتن این اثر شکرگزارم. بر ارواح تابناک پیامبر اعظم و اهل بیت پاک ایشان علیهم السلام درود و صلوات می‌فرستم. همچنین، از خداوند متعال، علوّ درجات بنیانگذار انقلاب اسلامی خمینی کبیرة العزّة و شهدای انقلاب و دفاع مقدّس را مسألت می‌کنم.

سلامتی و طول عمر مقام معظّم رهبری امام خامنه‌ای دامت برکاته و علامه محمدتقی مصباح یزدی دامت برکاته را که تشکیل و تقویت این مؤسسه وزین، مرهون بصیرت و زحمات بی‌وقفه آنان بوده است، از خداوند متعال همیشه آرزو مندم.

از تمامی اساتید و دست‌اندرکاران گروه تفسیر و علوم قرآن، خصوصاً مدیر محترم آن، آیت‌الله محمود رجبی، استاد راهنمای پایان‌نامه حجت‌الاسلام و المسلمین استاد مصطفی کریمی، استاد مشاور حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر محمدناصر سقّای بی‌ریا و استاد داور آن حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر سید احمد فقیهی، کمال قدردانی را دارم. شایسته است در اینجا از دست‌اندرکاران زحمتکش و دلسوز اداره پایان‌نامه‌ها نیز تقدیر و تشکر کنم. همچنین، از تمامی اساتید بزرگوارم در طول مدّت تحصیلات کارشناسی‌ارشد که از خرمن علم آنان خوشه‌چینی کرده‌ام، تشکر می‌کنم. قطعاً بدون راهنمایی‌های عالمانه و مشفقانه تمامی آن بزرگواران، این تلاش بی‌نتیجه بود.

در پایان، از پدر و مادر عزیزم، همسر مهربان و همراهم، نور چشمانم علی، ابوالفضل و محمد که همگی سختی‌های فراوانی را در مدّت تحصیل و نگارش این اثر، بر خود هموار ساختند، صمیمانه قدردانی می‌کنم. از خداوند متعال، بهترین پاداش‌ها را برای تمامی نامبردگان، در دنیا و آخرت خواهانم.

چکیده

زندگی انسان، مالا مال از سختی است و آنچه میزان استقامت او را در برابر این مشکلات رقم می‌زند، بهره‌مندی از «تاب‌آوری روان‌شناختی» است. اهمیت این پژوهش، به دلیل اهمیت تاب‌آوری در همه ابعاد زندگی فردی و اجتماعی انسان، از جمله مقابله با سختی‌های زندگی و بحران‌های روانی می‌باشد. از کاربردهای تاب‌آوری، علاوه بر تأثیر آن در حفظ شایستگی خانوادگی، تحصیلی و شغلی، می‌توان به نقش آن در کارآمدی در انجام وظایف الهی و دستیابی به رستگاری ابدی اشاره کرد. هدف علمی این پژوهش، گام نهادن در مسیر اسلامی‌سازی علوم انسانی و تأمین خلأ علمی این مسأله و هدف کاربردی آن، ایجاد آگاهی در مخاطبان آخرت‌باور در مورد این عامل ارزشمند است. منبع این پژوهش قرآن کریم، روش آن در گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و در پردازش، تفسیر موضوعی با تحلیل روان‌شناختی است. از دیدگاه قرآن کریم، انسان با رنج و سختی به سوی پروردگار خویش راه می‌پیماید (انشقاق، ۶). این سفر توأم با رنج که مستلزم تاب‌آوری است، از ابتدای ورود به دنیا آغاز می‌شود. در ابتدا، هر فرد با میزان خاصی از تاب‌آوری فطری به دنیا می‌آید که با آن در برابر سختی‌های پیش‌رو مقاومت می‌کند. تاب‌آوری از طریق رفتارهای سخت تکرارشونده، کم‌کم تثبیت می‌شود. هنگامی که انسان به سن رشد و نیروهای عقلانی و بدنی رسید، ایمان به آخرت، موجب تولید شناخت‌ها، انگیزه‌ها و رفتارهای متناسب با خود می‌گردد. شناخت‌ها و انگیزه‌ها، در رفتارهای تاب‌آورانه بروز پیدا می‌کنند که نشان از تاب‌آوری درونی و ایمان فرد دارند. تاب‌آوری درونی، موجب تقویت رفتارهای دشوار بیرونی بیشتر و آن رفتارها به نوبه خود، موجب تقویت تاب‌آوری درونی می‌گردند. این روند تا تبدیل رفتارهای تاب‌آورانه به حالت و تغییر آن به یک صفت شخصیتی (ملکه) ادامه می‌یابد.

واژگان کلیدی: ایمان، آخرت، تاب‌آوری، صبر، قرآن، روان‌شناسی مثبت

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم.....	۱
۱-۱. کلیات.....	۲
۱-۱-۱. بیان مسأله.....	۲
۱-۱-۲. اهمیت مسأله.....	۵
۱-۱-۳. پیشینه مسأله.....	۷
۱-۳-۱-۱. کتاب‌ها.....	۷
۱-۳-۱-۲. پایان‌نامه‌ها.....	۱۱
۱-۳-۱-۳. مقاله‌ها.....	۱۲
۱-۴. ضرورت پژوهش.....	۱۳
۱-۵. اهداف پژوهش.....	۱۴
۱-۶. پرسش‌های اصلی و فرعی.....	۱۴
۱-۷. فرضیه‌ها.....	۱۴
۱-۸. روش تحقیق.....	۱۵
۱-۸-۱-۱. روش و ابزار گردآوری اطلاعات.....	۱۶
۱-۸-۱-۲. روش پردازش اطلاعات.....	۱۶
۲-۱. مفاهیم.....	۱۷
۱-۲-۱. ایمان به آخرت.....	۱۷
۱-۲-۱-۱. ایمان در لغت.....	۱۷

نقش ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی از دیدگاه قرآن کریم _____ ب

۱۸..... ۲-۱-۲-۱. ایمان در اصطلاح

۱۹..... ۳-۱-۲-۱. کاربردهای قرآنی ایمان

۲۰..... ۴-۱-۲-۱. آخرت در لغت

۲۱..... ۵-۱-۲-۱. آخرت در اصطلاح

۲۱..... ۶-۱-۲-۱. کاربردهای قرآنی آخرت

۲۲..... ۲-۲-۱. تاب‌آوری روان‌شناختی

۲۲..... ۱-۲-۲-۱. تاب‌آوری در لغت

۲۳..... ۲-۲-۲-۱. تاب‌آوری در اصطلاح

۲۶..... ۳-۲-۱. تعریف عملیاتی

۲۶..... ۴-۲-۱. واژگان قرآنی نزدیک به تاب‌آوری

۲۶..... ۱-۴-۲-۱. صبر

۲۷..... ۱-۱-۴-۲-۱. مصابره

۲۸..... ۲-۴-۲-۱. استقامت و دیگر واژه‌ها

۲۹..... ۳-۴-۲-۱. نسبت صبر و تاب‌آوری

۳۱..... فصل دوم: مبانی نظری، ابعاد و فرایندهای تاب‌آوری روان‌شناختی

۳۲..... ۱-۲. پیشینه تاب‌آوری روان‌شناختی

۳۵..... ۲-۲. مفاهیم کلیدی تاب‌آوری

۳۵..... ۱-۲-۲. شایستگی

۳۶..... ۲-۲-۲. سختی

۳۶..... ۳-۲-۲. سرمایه‌ها و مخاطره‌ها

۳۷..... ۴-۲-۲. فرایندهای حفاظتی و آسیب‌پذیری‌ها

۳۸..... ۳-۲. انواع تاب‌آوری

۴-۲.	دیدگاه‌های مرتبط با تاب‌آوری.....	۳۹
۱-۴-۲.	انتخاب طبیعی داروین.....	۴۰
۲-۴-۲.	روان‌تحلیلگری فروید.....	۴۰
۳-۴-۲.	سبک دلبستگی بالبی.....	۴۱
۴-۴-۲.	شناخت درمانگری بک.....	۴۲
۵-۴-۲.	روان‌شناسی مثبت سلیگمن.....	۴۳
۱-۵-۴-۲.	تداوم: «گاهی» در برابر «همیشه».....	۴۴
۲-۵-۴-۲.	فراگیر بودن: «خاص» در برابر «کلی».....	۴۴
۳-۵-۴-۲.	شخصی‌سازی: «درونی» در برابر «بیرونی».....	۴۵
۴-۵-۴-۲.	سبک تبیین خوش‌بینانه.....	۴۵
۶-۴-۲.	معنادرمانی فرانکل.....	۴۶
۵-۲.	تاب‌آوری: صفت ذاتی یا صلاحیت اکتسابی.....	۴۷
۶-۲.	ویژگی‌های افراد تاب‌آور.....	۴۸
۱-۶-۲.	منبع کنترل درونی.....	۴۸
۲-۶-۲.	معنویت، هدف و معنا در زندگی.....	۴۹
۳-۶-۲.	عزت نفس.....	۵۰
۴-۶-۲.	خوش‌بینی.....	۵۰
۵-۶-۲.	امید.....	۵۱
۶-۶-۲.	روحیه طنز و شوخ‌طبعی.....	۵۱
۷-۲.	عوامل تاب‌آوری.....	۵۲
۸-۲.	ایمان از دیدگاه روان‌شناختی.....	۵۳

نقش ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی از دیدگاه قرآن کریم _____ ت

فصل سوم: نقش شناختی ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی ۵۶

۱-۳. نقش مطلق شناخت در تاب‌آوری ۵۷

۱-۱-۳. چگونگی دلالت آیه ۵۸

۲-۱-۳. چگونگی نقش‌آفرینی مطلق شناخت در تاب‌آوری ۵۹

۲-۳. نقش شناخت اجمالی به آخرت در تاب‌آوری ۶۰

۱-۲-۳. ارتباط شناخت صفات الهی با ایمان به آخرت ۶۱

۲-۲-۳. ویژگی‌های آخرتی که توسط خدای متعال انجام می‌شوند ۶۳

۳-۲-۳. نمونه‌ای از شناخت‌های اجمالی به آخرت ۶۵

۱-۳-۲-۳. چگونگی دلالت آیه ۶۶

۲-۳-۲-۳. چگونگی نقش‌آفرینی شناخت ناشی از این آیه در تاب‌آوری ۶۸

۳-۳. نقش شناخت‌های گوناگون به آخرت در تاب‌آوری ۷۱

۱-۳-۳. تأثیر شناخت‌های مقدماتی آخرت در تاب‌آوری ۷۲

۲-۳-۳. تأثیر شناخت‌های تفصیلی آخرت در تاب‌آوری ۷۳

۳-۳-۳. تأثیر شناخت‌های حاصل از مقایسه بین دنیا و آخرت در تاب‌آوری ۷۴

۴-۳-۳. آگاهی از دوعرصه‌ای بودن زندگی ۷۵

۱-۴-۳-۳. چگونگی دلالت آیه ۷۶

۲-۴-۳-۳. چگونگی نقش‌آفرینی آگاهی از دوعرصه‌ای بودن زندگی در تاب‌آوری ۷۷

۵-۳-۳. دعوت قرآن کریم به تفکر پیرامون دنیا و آخرت ۷۷

۱-۵-۳-۳. نحوه تفکر پیرامون دنیا و آخرت ۸۰

۲-۵-۳-۳. شناخت طبیعت دنیا و آخرت ۸۱

۱-۲-۵-۳-۳. چگونگی دلالت آیه ۸۲

۲-۲-۵-۳-۳. چگونگی نقش‌آفرینی شناخت طبیعت دنیا و آخرت در تاب‌آوری ۸۳

۳-۵-۳-۳. مقدمه دانستن سختی‌های دنیا برای آسایش آخرت ۸۴

۸۴.....	۱-۳-۵-۳-۳. چگونگی دلالت آیات.....
۸۶.....	۲-۳-۵-۳-۳. چگونگی نقش آفرینی مقدمه دانستن سختی‌های دنیا برای آسایش آخرت در تاب‌آوری.....
۸۷.....	۴-۵-۳-۳. اصل دانستن آخرت.....
۸۷.....	۱-۴-۵-۳-۳. چگونگی دلالت آیه.....
۸۸.....	۲-۴-۵-۳-۳. چگونگی نقش آفرینی اصل دانستن آخرت در تاب‌آوری.....
۸۸.....	۵-۵-۳-۳. نزدیک دانستن آخرت.....
۸۹.....	۱-۵-۵-۳-۳. چگونگی دلالت آیه.....
۹۰.....	۲-۵-۵-۳-۳. چگونگی نقش آفرینی نزدیک دانستن آخرت در تاب‌آوری.....
۹۱.....	۶-۵-۳-۳. بهتر دانستن آخرت.....
۹۲.....	۱-۶-۵-۳-۳. چگونگی دلالت آیه.....
۹۲.....	۲-۶-۵-۳-۳. چگونگی نقش آفرینی بهتر دانستن آخرت در تاب‌آوری.....
۹۴.....	۷-۵-۳-۳. زندگی حقیقی دانستن آخرت.....
۹۴.....	۱-۷-۵-۳-۳. چگونگی دلالت آیه.....
۹۵.....	۲-۷-۵-۳-۳. چگونگی نقش آفرینی زندگی حقیقی دانستن آخرت در تاب‌آوری.....
۹۶.....	۸-۵-۳-۳. ضروری دانستن تلاش برای آخرت.....
۹۷.....	۱-۸-۵-۳-۳. چگونگی دلالت آیه.....
۹۹.....	۲-۸-۵-۳-۳. چگونگی نقش آفرینی ضروری دانستن تلاش برای آخرت در تاب‌آوری.....
۹۹.....	۹-۵-۳-۳. همراه دانستن سختی با آسانی.....
۱۰۰.....	۱-۹-۵-۳-۳. چگونگی دلالت آیه.....
۱۰۱.....	۲-۹-۵-۳-۳. چگونگی نقش آفرینی همراه دانستن سختی با آسانی در تاب‌آوری.....
۱۰۱.....	۹-۵-۳-۳. ممکن دانستن رهایی از همه سختی‌ها در آخرت.....
۱۰۲.....	۱-۱۰-۵-۳-۳. چگونگی دلالت آیه.....
۱۰۳.....	۲-۱۰-۵-۳-۳. چگونگی نقش آفرینی ممکن دانستن رهایی از همه سختی‌ها در آخرت در تاب‌آوری.....

نقش ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی از دیدگاه قرآن کریم _____ ج

فصل چهارم: نقش انگیزشی ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی ۱۰۴

۱-۴. انگیزه رهیدن از عذاب و رسیدن به نعمت‌های آخرتی ۱۰۸

۱-۱-۴. چگونگی دلالت آیه ۱۰۸

۲-۱-۴. چگونگی نقش‌آفرینی انگیزه رهیدن از عذاب و رسیدن به نعمت‌های آخرتی در تاب‌آوری ۱۱۰

۲-۴. انگیزه رسیدن به پاداش ویژه تاب‌آوران در آخرت ۱۱۱

۱-۲-۴. انگیزه بهره‌مندی از پاداش بدون حساب در آخرت ۱۱۱

۱-۱-۲-۴. چگونگی دلالت آیه ۱۱۲

۲-۱-۲-۴. چگونگی نقش‌آفرینی انگیزه بهره‌مندی از پاداش بدون حساب در آخرت در تاب‌آوری ۱۱۳

۲-۲-۴. انگیزه بهره‌مندی از پاداش بهتر از عمل در آخرت ۱۱۴

۱-۲-۲-۴. چگونگی دلالت آیه ۱۱۴

۲-۲-۲-۴. چگونگی نقش‌آفرینی انگیزه بهره‌مندی از پاداش بهتر از عمل در آخرت در تاب‌آوری ۱۱۵

۳-۴. انگیزه همراهی با بندگان خاص خدا در آخرت ۱۱۶

۱-۳-۴. چگونگی دلالت آیه ۱۱۶

۲-۳-۴. چگونگی نقش‌آفرینی انگیزه همراهی با بندگان خاص خدا در آخرت در تاب‌آوری ۱۱۸

۴-۴. انگیزه پیشی گرفتن در اعمال صالح ۱۱۹

۱-۴-۴. چگونگی دلالت آیه ۱۱۹

۲-۴-۴. چگونگی نقش‌آفرینی انگیزه پیشی گرفتن در اعمال صالح در تاب‌آوری ۱۲۱

۵-۴. انگیزه الگو بودن در ایمان و عمل صالح ۱۲۱

۱-۵-۴. چگونگی دلالت آیه ۱۲۲

۲-۵-۴. چگونگی نقش‌آفرینی انگیزه الگو بودن در ایمان و عمل صالح در تاب‌آوری ۱۲۲

۶-۴. انگیزه رسیدن به هدف نهایی زندگی در آخرت ۱۲۴

۱-۶-۴. چگونگی دلالت آیه ۱۲۵

۲-۶-۴. چگونگی نقش‌آفرینی انگیزه رسیدن به هدف نهایی در تاب‌آوری ۱۲۶

۱۲۷	 ۷-۴. انگیزه ملاقات خداوند متعال در آخرت
۱۲۷	 ۱-۷-۴. چگونگی دلالت آیه‌ها
۱۲۹	 ۲-۷-۴. چگونگی نقش آفرینی انگیزه ملاقات خداوند متعال در آخرت در تاب‌آوری
۱۳۲	 فصل پنجم: نقش رفتاری ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی
۱۳۶	 ۱-۵. فروتنی و تاب‌آوری
۱۳۶	 ۱-۱-۵. چگونگی دلالت آیه
۱۳۸	 ۲-۱-۵. چگونگی نقش آفرینی فروتنی در تاب‌آوری
۱۳۸	 ۲-۵. نماز و تاب‌آوری
۱۳۹	 ۱-۲-۵. چگونگی دلالت آیه
۱۴۰	 ۲-۲-۵. چگونگی نقش آفرینی نماز در تاب‌آوری
۱۴۱	 ۳-۲-۵. نماز درمان بی‌صبری
۱۴۲	 ۳-۵. روزه و تاب‌آوری
۱۴۲	 ۴-۵. انفاق و تاب‌آوری
۱۴۳	 ۱-۴-۵. چگونگی دلالت آیه
۱۴۴	 ۲-۴-۵. چگونگی نقش آفرینی انفاق در تاب‌آوری
۱۴۵	 ۵-۵. جنگ و تاب‌آوری
۱۴۶	 ۱-۵-۵. چگونگی دلالت آیه
۱۴۶	 ۲-۵-۵. چگونگی نقش آفرینی جنگ در تاب‌آوری
۱۴۹	 خاتمه: نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها
۱۵۰	 ۱-۶. نتیجه‌گیری
۱۵۰	 ۱-۱-۶. نتیجه‌گیری مفهومی
۱۵۰	 ۲-۱-۶. نتیجه‌گیری مبانی نظری، ابعاد و فرایندهای تاب‌آوری روان‌شناختی
۱۵۱	 ۳-۱-۶. نتیجه‌گیری نقش شناختی ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی

نقش ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی از دیدگاه قرآن کریم _____ ح

۶-۱-۴. نتیجه‌گیری نقش انگیزشی ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی ۱۵۲

۶-۱-۵. نتیجه‌گیری نقش رفتاری ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی ۱۵۳

۶-۱-۶. ارتباط فصول ۱۵۴

۶-۲. ارائه پیشنهادها ۱۵۴

فهرست منابع ۱۵۵

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

۱-۱. کلیات

امروزه، انسان - به خصوص اگر از ایمان و آموزه‌های ناب دینی فاصله گرفته باشد - در گردابی از اضطراب،^۱ افسردگی،^۲ هراس،^۳ پوچ‌گرایی^۴ و سایر نابهنجاری‌های روحی و روانی، به سر می‌برد. هر یک از این نابهنجاری‌ها، به تنهایی می‌تواند نظام شخصیتی فرد را دچار ازهم‌گسیختگی کند؛ تا چه رسد به این‌که چند عامل خطرآفرین، در یک زمان در کنار هم گرد آیند. متأسفانه، جوامع مسلمان نیز به میزان پیرویشان از فرهنگ منحن سکولار، گرفتار این آسیب‌ها شده‌اند.

آنچه در این میان برای التیام بخشی به این دردها رخ می‌نماید، موضوعی با عنوان «تاب‌آوری روان‌شناختی»^۵ است. تقویت این سازه روانی^۶ از طریق ایمان به آخرت، انسان را قادر می‌سازد تا در برابر شدیدترین فشارهای زندگی، مقاومت کند و با حفظ انسجام شخصیتی خود، به سوی هدف نهایی زندگی، یعنی رستگاری و قرب الی الله، حرکت کند.

۱-۱-۱. بیان مسأله

برخی انسان‌ها، در برابر تنش‌ها و سختی‌های گوناگون زندگی، از خود مقاومت ویژه‌ای بروز می‌دهند؛ حال آن‌که برخی دیگر، در اثر تنیدگی‌های شدید، به مشکلات یا اختلالات روانی^۷ دچار می‌گردند.

¹ anxiety.

² depression.

³ phobia.

⁴ nihilism.

⁵ psychological resilience.

⁶ mental construct.

⁷ mental problem or disorder.

نقطه آغاز بحث از تاب‌آوری، «تنیدگی»^۱ است. تنیدگی، پاسخ نامشخص بدن به هر گونه فشار وارد بر آن است^۲ و برخی از منابع آن عبارتند از فقر، بیماری، بی‌کاری و مشکلات مربوط به شغل، طلاق، مرگ نزدیکان، جنگ و... گاهی انسان، در یک موقعیت خاص، با منابع مختلفی از تنیدگی مواجه است و در معرض پیامدهای منفی همه آنها قرار می‌گیرد که در این صورت مدیریت شرایط، برای مبتلا نگشتن به مشکل یا بیماری روانی بسیار سخت است.

گرچه انسان ذاتاً به رویارویی با شرایط سخت می‌پردازد و فطرتاً و به صورت وراثتی دارای سطحی از تاب‌آوری است، ولی در شرایط حاد، به عوامل یا شیوه‌های خاصی نیازمند است که روان‌شناسان در بحث تاب‌آوری روان‌شناختی به آن پرداخته‌اند.

حال، با توجه به این که انسان ناچار در معرض تنیدگی‌های ناشی از شرایط ناخوشایند است، سؤال اساسی این است: «آیا انسان، به لحاظ روان‌شناختی، می‌تواند خود را در برابر دشواری‌های زندگی، مقاوم سازد؟ آیا ممکن است انسان پس از وارد آمدن ضربه روانی، دوباره به حالت اولیه خود بازگردد و حتی بهتر از قبل عمل کند؟»

از دیدگاه اسلام نیز، امانتی که انسان ظلوم و جهول بر دوش کشید، امانتی که آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها از تحمل آن سر باز زدند،^۳ مستلزم اسبابی برای تاب‌آوری است. امیرمؤمنان (علیه السلام) درباره لزوم صبر می‌فرماید: «وَعَلَيْكُمْ بِالصَّبْرِ فَإِنَّ الصَّبْرَ مِنَ الْإِيمَانِ كَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ وَلَا خَيْرَ فِي جَسَدٍ لَا رَأْسَ مَعَهُ وَلَا [خَيْرَ] فِي إِيْمَانٍ لَا صَبْرَ مَعَهُ»^۴ بر شما باد به شکیبایی که شکیبایی ایمان را چون سر است بر بدن و ایمان بدون شکیبایی، چونان بدن بی‌سر، ارزشی ندارد.

^۱ stress.

^۲ ر.ک. جیمز کالات، روان‌شناسی فیزیولوژیکی، ص ۲۱۵.

^۳ ر.ک. احزاب، ۷۲.

^۴ محمد بن حسین شریف الرضی، نهج البلاغه (للصباحی صالح)، ص ۴۸۲، حکمت ۸۲.

بنابراین، تاب‌آوری که صبر نزدیک‌ترین مفهوم قرآنی به آن است، در همه امور لازم است و این سؤال مطرح می‌شود که اسباب تقویت صبر در اسلام از دیدگاه قرآن کریم چیست. یکی از آن اسباب، ایمان به آخرت است که در این پژوهش در صدد پرداختن به آن هستیم. با توجه به اهمیت این موضوع در روان‌شناسی و وجود نشانه‌هایی مبنی بر تأثیر ایمان به آخرت در تاب‌آوری مؤمنان، موضوع این پژوهش، نقش ایمان به آخرت در تاب‌آوری روان‌شناختی قرار گرفته است. در واقع، این پژوهش نقش ایمان به آخرت را به عنوان عواملی شناختی، انگیزشی و رفتاری در این پدیده روان‌شناختی از دیدگاه قرآن کریم واکاوی می‌کند.

روان‌شناسان، به ویژه مثبت‌گرایان،^۱ معتقدند انسان می‌تواند از طریق به‌کارگیری عواملی و دوری گزیدن از برخی دیگر، مقاومت خود را در برابر سختی‌ها و تنیدگی‌های حاصل از آن‌ها به گونه‌ای چشمگیر افزایش دهد. انسان‌هایی که در شرایط سخت‌تر، مقاومت نسبی بیشتری از خود نشان می‌دهند، از سلامت روانی^۲ بالاتری بهره‌مند بوده و کمتر دچار عوارض روانی می‌گردند.^۳

گرچه اصطلاح «تاب‌آوری روان‌شناختی» به لحاظ جدید بودن جعل آن، قطعاً در قرآن کریم نیامده است، اما در میان واژگان قرآنی، می‌توان مفاهیمی چون «صبر»، «استقامت»، «عزت» و «أوب» را نزدیک به آن دانست. برخی روان‌شناسان نیز، دو مفهوم نخست، (یعنی صبر و استقامت) را از مفاهیم نزدیک به تاب‌آوری برشمرده‌اند.^۴

گرچه تاب‌آوری در روان‌شناسی بررسی می‌گردد، اما بعضی از ابعاد یا تأثیرات آن، در علومی مانند فیزیک، اقتصاد و علوم تربیتی مورد بحث قرار می‌گیرند. بیان این نکته ضروری است که

^۱ positive psychologists.

^۲ mental health.

^۳ ر.ک. محمد کاوه، تاب‌آوری، ص ۹۸.

^۴ ر.ک. حمید علیزاده، تاب‌آوری روان‌شناختی (بهبودی روانی و اختلال‌های رفتاری)، ص ۱۶ و ۱۹.